

JĘZYKOZNAWSTWO

Elżbieta Bogdanowicz

DOI: 10.15290/sw.2024.24.06

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: e.bogdanowicz@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8675-6815

**Przejawy interferencji językowych
w zasobie antroponimicznym i toponimicznym
polsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza**

Słowa kluczowe: pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie, interferencje językowe, onomastyka, nazwy osobowe, nazwy geograficzne

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł dotyczy zagadnienia interferencji językowych między językami słowiańskimi na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, na którym w części północnej (chodzi głównie o tereny dzisiejszego województwa podlaskiego) język polski wchodził w kontakt z miejscowym językiem białoruskim, w południowej zaś (obszar województwa lubelskiego) – z ukraińskim. Problematyka oddziaływania języków zostanie rozpatrzona na materiale onimicznym, obejmującym występujące na tych ziemiach nazwy osobowe i geograficzne.

W językoznawstwie pogranicze językowe jest najczęściej definiowane jako „obszar geograficzno-kulturowy wzdłuż granicy językowej, na którym większość mieszkańców (lub określona grupa ludzi) wchodzi stale w kontakt językowy z językiem sąsiednim” [Wolnicz-Pawłowska 1998, 397]. Na podobne aspekty pogranicza zwraca uwagę Halina Pelcowa, według której stanowi ono sferę zetknięcia się i współzystowania różnych zjawisk na

granicy geograficznego sąsiedztwa, ale też na płaszczyźnie języka i właściwości kulturowych oraz świadomości językowo-cywilizacyjnej mieszkańców określonego obszaru [Pelcowa 2019, 263]. Konsekwencją zaistnienia takich kontaktów są m.in. interferencje językowe, polegające na krzyżowaniu się i wzajemnym przenikaniu się elementów oraz wzorców językowych sąsiadujących wspólnot komunikatywnych.

Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie należy bezsprzecznie do tych obszarów w naszym kraju, gdzie badania nad zjawiskiem interferencji językowej mogą być prowadzone w szerokim zakresie. Na ten stan rzeczy wpływa kilka czynników, m.in. dzieje omawianych ziem i związana z nimi nierozzerwalnie historia osadnictwa. Od najdawniejszych czasów terytorium to było strefą stykania się różnych fal ludnościowych i przecinających się wpływów kulturowych. Północ wschodnich pograniczy Polski zajmowały plemiona bałtyckie, które wchodziły w kontakty z zamieszkującymi na południu Słowianami. Słowianie zachodni zaś stykali się tu ze Słowianami wschodnimi [Kondratiuk 1995, 196]. Takie rozmieszczenie osadników doprowadziło w rezultacie do ukształtowania na tym terenie czterech głównych obszarów etnicznych: polskiego, białoruskiego, ukraińskiego oraz litewskiego, silnie na siebie oddziałujących, tworzących prawdziwą mozaikę narodowościową, kulturową, wyznaniową i językową. Ważną kwestią przy rozpatrywaniu interferencji jest też graniczne położenie, skutkujące w przeszłości nieustannymi próbami przyłączania tych ziem w drodze podboju i kolonizacji do różnych organizmów państwowych i zmieniających się jednostek administracyjnych.

Dziś w przygranicznych rejonach wschodniej Polski obok Polaków mieszkają liczne skupiska społeczności białoruskiej i ukraińskiej, a także Litwini i Tatarzy. Ludność większości wsi jest dwujęzyczna, a gwara polska współlistnieje z gwarą litewską¹, białoruską oraz ukraińską [Kondratiuk 1995, 197]. Nakładają się też na siebie elementy kultury katolickiej i prawosławnej.

¹ Określenie „gwara litewska” jest zdaniem M. Kondratiuka nieprecyzyjne, gdyż dziś na wschodnim pograniczu Polski nie ma gwar litewskich ani zwartych skupisk narodowości litewskiej (poza kilkoma wsiami leżącymi na północ od Sejna i pojedynczymi rodzinami Litwinów w większych miastach Suwalszczyzny i Białostocczyzny). Natomiast dowodem występowania w przeszłości na tych terenach gwar litewskich i ludności litewskiej są nazwy terenowe i miejscowe oraz dane o osadnictwie [Kondratiuk 1993b, 74].

Ta niejednolitość etniczna, wyznaniowa i językowa dawnych osadników na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu oraz przynależność poszczególnych regionów do różnych państw ościennych sprawiły, że bytujące tu nazwy osobowe i geograficzne noszą ślady różnorodnych interferencji językowych. Identyfikujemy je przede wszystkim na podstawie antroponimów i toponimów określanych jako wschodniosłowiańskie², które koegzystują na omawianym obszarze z nazewnictwem o polskiej genezie. Wyrazistym świadectwem interferencji jest też występowanie pokażnej liczbie grupy polsko-wschodniosłowiańskich struktur hybrydalnych.

Nazwy osobowe

Jedną z kategorii nazw własnych, w której dostrzegamy przejawy interferencji językowych, są antroponimy identyfikujące mieszkańców wschodnich ziem przygranicznych Polski.

W zakresie imiennictwa cechy ilustrujące różnorodne procesy interferencyjne są pochodną adaptowania się imion chrześcijańskich do polskiego lub wschodniosłowiańskiego systemu językowego, osadzonych w kulturze zachodnich i wschodnich Słowian oraz Kościoła rzymskokatolickiego i Cerkwi prawosławnej, które weszły równocześnie do obiegu na omawianym terytorium po przyjęciu przez Polskę chrztu z Rzymu, przez Ruś Kijowską – z Bizancjum.

Imiona te najpierw były zapożyczane do języków liturgicznych obowiązujących na danym terenie, czyli na zachodzie i południu Europy do łaciny, na wschodzie – do greki. W IX wieku powstał nowy język liturgiczny i misyjny – staro-cerkiewno-słowiański. Na ten język zostały przetłumaczone księgi liturgiczne, w których imiona chrześcijańskie uległy sławizacji [Malec 2001, 53]. Ostatnim etapem adaptowania tych jednostek na badanym obszarze było ich przystosowanie do polskich oraz wschodniosłowiańskich języków narodowych i gwar.

² Badania M. Kondratiuka [np. 1984, 2000, 2010] pokazują, że na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim odnotowujemy obecność nazw własnych pochodzenia bałtyckiego, które tworzone pod wpływem interferencji z językiem litewskim. Nazwy te na analizowanym obszarze – z powodu ścisłego kontaktu z językiem polskim i językami wschodniosłowiańskimi – dość wcześnie uległy sławizacji.

Polszczenie pierwotnych wersji imion chrześcijańskich polegało głównie na ich zsynchronizowaniu z polską wymową, a także na włączaniu do polskich paradygmatów fleksyjnych i słowotwórczych [Malec 2001, 53].

W grupie zjawisk fonetycznych, skutkujących utworem się takiej czy innej formy imienia chrzestnego w języku polskim, można np. wymienić: przegłos polski, czyli zamianę [e] na [o], np. *Petrus* > *Piotr*; palatalizację spółgłosek wargowych i zębowych przed samogłoskami przednimi, np. *Bernardus* > *Biernat*, *Martinus* > *Marcin*; substytucję [r] przed samogłoską przednią przez frykatywne [ř], np. *Andreas* > *Andrzej*, *Laurencius* > *Wawrzyniec*, *Margaretha* > *Małgorzata*; zamianę artykulacji [i] na [y] w połączeniach [ti], [di], [ri], np. *Henrik* > *Henryk*³.

Zapożyczone imiona chrześcijańskie były też poddawane adaptacji fleksyjnej bądź słowotwórczej, m.in. przez odrzucanie obcego w języku polskim łacińskiego zakończenia *-us* lub greckiego *-oς*, np. *Benedictus* > *Benedykt*, *Romanus* > *Roman*, *Philippos* > *Filip*, *Theodoros* > *Teodor*, przez upraszczanie połączeń samogłosek *-ael* do postaci *-ał*, np. *Michael* > *Michał*, *Raphael* > *Rafał*, tworzenie imiennych form hipokorystycznych za pomocą charakterystycznych w polskim słowotwórstwie sufiksów, np. *Piotr-ak*, *Maciej-ek*, *Michał-ik*, *Jan-szo*, *Mark-osz* [Malec 2001, 55–63].

Mechanizmy dostosowania cerkiewnych jednostek imienniczych do wersji wschodniosłowiańskich, Zofia Abramowicz [2004, 159] przedstawia z kolei następująco:

Imiona prawosławne w poprawnej, cerkiewnosłowiańskiej formie, zapisywane były zapewne tylko w dokumentach cerkiewnych. Nie mając odniesienia do formy wyjściowej, w tekstach świeckich częściej ulegały trwałym zniekształceniom i w takiej postaci utrwały się w świadomości mieszkańców tych ziem. Nie bez znaczenia w tym przypadku było także funkcjonowanie łaciny w charakterze języka kancelaryjnego. Pisarz, sporządzający dokument, nie zawsze znajdował odpowiednik łaciński dla imion wschodnich, prawosławnych, dlatego wprowadzał do tekstu łacińskiego imię w formie potocznej, gwarowej (...).

³ Te, a także wiele innych fonetycznych procesów adaptacyjnych zachodzących w imionach chrześcijańskich przejmowanych do języka polskiego, szczegółowo analizuje M. Malec [1993, 1994, 2001].

Badacze⁴ zajmujący się imionami nadawanymi mieszkańcom pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego podczas chrztu podkreślają, że pod wpływem języków i gwar wschodniosłowiańskich nader często występują one w przekształconej fonetycznie formie. Obserwujemy następujące procesy: przejście [g] w szczelinową, gardłową spółgłoskę [h] (cecha białoruska i ukraińska), np. cerkiewny wariant *Agafon* > *Hapon*, *Gawriił* > *Hawryło*, *Gleb* > *Hleb*, *Grigorij* > *Hrehor*; zamianę obcej językom wschodniosłowiańskim głoski [f] grupą [chw], [ch] lub [p], np. *Fieodor* > *Chwiedor*, *Foma* > *Choma*, *Jefriem* > *Ochrem*, *Trifon* > *Truchon*, *Sofronij* > *Supron*; przejście nagłosowego [a] w [o], np. *Aleksij* > *Oleksiej*, *Afanasij* > *Opanas*; przejście nagłosowego [je] w [o], np. *Jewstafij* > *Ostafiej*, *Jemielian* > *Omielian*, *Jefriem* > *Ochrem*, *Jelisiej* > *Olysiej*; stwardnienie spółgłoski miękkiej, np. *Chariton* > *Charyton*, *Maksim* > *Maxym*; zamianę dawnych miękkich spółgłosek [t'] i [d'] odpowiednio na [ć] i [dź], tzw. ciekanie i dziekanie (cecha białoruska), np. *Awdij* > *Owdziej*, *Konstantin* > *Kosciuk*, *Rodion* > *Radziwon*; dyspalatalizację spółgłosek przed dawną samogłoską [e] (cecha ukraińska), np. *Parfienij* > *Parffen*, *Simieon* > *Semen*; zamianę nagłosowego [i] na wschodniosłowiańskie [j], np. *Ioakim* > *Jakim*.

Imiona kanonu prawosławnego podlegały też przekształceniom morfologicznym i strukturalnym. Przykładowo, powszechnie wykorzystywanym zabiegiem było odrzucanie cerkiewnego wygłosowego *-ij*, np. *Ignatij* > *Ihnat*, *Prokopij* > *Prokop*, *Sofronij* > *Supron* lub zamiana tego wykładnika charakterystycznym dla wschodniosłowiańskich form potocznych sufiksem *-ej*, np. *Aleksij* > *Aleksiej*, *Jewstafij* > *Ostaphiey*, *Awdij* > *Owdziej*, *Siergij* > *Sierhey* [Abramowicz 1999, 14; Citko 2001, 27]. Imiona utrwalone w języku staro-cerkiewno-słowiańskim z zakończeniem *-ił* zastępowano swojskim, wschodniosłowiańskim formantem *-iło*, np. *Danił* > *Daniło*, *Kirił* > *Kuryło*, *Samuїł* > *Samuїło* [Abramowicz 1999, 14; Citko 2001, 33].

W znacznie większym stopniu polsko-wschodniosłowiańskie interferencje językowe na omawianym obszarze zaznaczają się w zbiorze nazwisk, w którym obok polskich wyodrębniamy struktury wschodniosłowiańskie.

Z genetycznego punktu widzenia za polskie uznajemy nazwiska motywowane polskimi podstawami apelatywnymi lub onimicznymi, które

⁴ M.in. Z. Abramowicz [1999] i L. Citko [2001], z których prac zostanie zaczerpnięty imienniczy materiał ilustracyjny.

dodatkowo w swych strukturach mogą zawierać rozpowszechnione w innych regionach Polski, a więc z pewnością typowe dla polskiego nazewnictwa osobowego, słowotwórcze wykładniki formalne. Przegląd opracowań poświęconych antroponimii analizowanego pogranicza [zob. np. Dacewicz 2014, Kojder 2019] dostarcza przekonujących dowodów na to, że funkcjonujące tu typy nazwisk powielają podstawowe modele nazewnicze, wyodrębnione przy opisie nazwisk związanych z innymi obszarami Polski [zob. Bubak 1986, Mossakowska 1993, Magda-Czekaj 2011, Sieradzki 2013]. Różnice, świadczące o regionalnej specyfice analizowanych antroponimów, dotyczą frekwencji poszczególnych typów nazwisk oraz produktywności formantów nazwiskotwórczych, a także ilościowego i jakościowego udziału nazwisk o obcej (niepolskiej) proveniencji.

Nazwiska wykazujące wschodniosłowiańską przynależność kulturowo-językową, co możemy bez trudu zidentyfikować na podstawie ich właściwości semantycznych, fonetycznych i strukturalnych, pojawiły się na badanym terytorium wraz z ludnością ruską, która docierała tu niemal równorzędnie z Polakami.

Wschodniosłowiańskie cechy językowe dostrzegamy przede wszystkim w dwóch modelach nazwiskowych. Należą do nich: 1) miana odapelatywne (pierwotne przezwiska), w szerokiej formule obejmujące także nazwy wykonywanych zawodów, pełnionych funkcji, piastowanych urzędów oraz nazwy etniczne i 2) nazwiska patronimiczne, głównie wywodzące się od różnorodnych form imion⁵.

W nazwiskach powstałych na bazie wyrazów pospolitych (apelatywów), zarówno w strukturach nazw tożsamy pod względem formy z apelatywami, jak i w formacjach pochodnych, tzn. motywowanych leksemami pospolitymi, często tkwią semantycznie zróżnicowane wyrazy pospolite, zaczerpnięte z języków wschodniosłowiańskich (ruskich), np.: *Bałda*⁶ (< ap. ukr. bałda ‘duża siekiera’), *Bereza* (< ap. ukr. bereza ‘brzoza’), *Chmil* (< ap. ukr. chmil ‘chmiel’), *Biruk* (< ap. brus. biruk ‘wilk; samotnik, ponurak’),

⁵ Te dwa typy nazwisk, a także nazwiska odmiejscowe na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu w licznych publikacjach wymieniają badacze, m.in. L. Dacewicz [2014], P. Złotkowski [2017], M. Mordań [2019] i in.

⁶ Przykłady nazwisk oraz ich motywacje będą wyeksцерpowane z następujących źródeł: Abramowicz, Citko, Dacewicz [1997–1998], Dacewicz [2014], Kojder [2019].

Chruszcz (< ap. ukr. chruszcz ‘chrząszcz, chrabąszcz’), *Cyhanowicz* (< etn. brus. Cyhan ‘Cygan’), *Czuhaj* (< ap. ukr. czuhaj ‘odzież wierzchnia, szuba’), *Dołhan/Dowhan* (< ap. ukr. dowhań ‘człowiek wysoki i chudy’), *Dziak* (< ap. brus. dziak ‘diak, diakon’), *Gołodowicz* (< ap. wsł. gołód ‘głód’), *Haściniowicz* (< ap. brus. gw. haścina ‘gościna’), *Holak* (< ap. ukr. holiak ‘biedak, golec’), *Hołub* (< ap. brus., ukr. hołub ‘gołąb’), *Hrybko* (< ap. brus., ukr. hryb ‘grzyb’), *Kalbaska* (< ap. brus. kałbaska ‘kiełbasa’), *Kisłak* (< ap. wsł. kisły ‘kwaśny; smutny, niezadowolony’), *Kit* (< ap. ukr. kit ‘kot’), *Odynak* (< ap. ukr. odynak ‘jedynek’), *Margała* (< ap. brus. marhać ‘mrugać’), *Morhun* (< ap. ukr. morhun ‘człowiek często mrugający oczyma’), *Moroz* (< ap. wsł. moroz ‘mróz’), *Piszak* (< ap. ukr. piszak ‘pieszy robotnik, piechur’), *Prychodeń* (< ap. ukr. prychodeń ‘człowiek przybyły z zewnątrz, przybysz’), *Struk* (< ap. wsł. struk ‘strąk’), *Tetera* (< ap. ukr. tetera ‘cietrzew’), *Triska* (< ap. ukr. triska ‘trzaska, drzazga’), *Zubik* (< ap. wsł. zub ‘zab’).

Prawdziwe bogactwo nazw osobowych o proveniencji wschodniosłowiańskiej identyfikujemy jednak w korpusie nazwisk odimiennych, które w przeważającej mierze są tzw. formacjami patronimicznymi, nazywającymi ludzi przez wskazanie na jakąś zależność rodzinną. O wschodniosłowiańskiej genezie tego typu nazw świadczą obecne w ich strukturze różnorodne formy imion chrześcijańskich, należące do systemu imienniczego Cerkwi prawosławnej, np.: *Arciuchow* (< im. brus. Arciuch, cerk. Artemij), *Awdzieszewicz* (< im. brus. Awdziesz, cerk. Awdij), *Charko* (< im. wsł. Charko, cerk. Charyton), *Chilimoniuk* (< im. wsł. Chilimon, cerk. Filimon), *Chomacz* (< wsł. Choma, cerk. Foma), *Chwesiuk* (< im. wsł. Chweś, Chwiedor, cerk. Fieodor), *Cierech* (< im. brus. Cierech, cerk. Tierentij), *Denisko* (< im. ukr. Denisko, Denis, cerk. Dionisij), *Dziemidyk* (< im. brus. Diemid, cerk. Diomid), *Harasimiuk* (< im. wsł. Harasim, cerk. Gierasim), *Hawrylik* (< im. wsł. Hawryło, cerk. Gawriił), *Hryckiewicz* (< im. wsł. Hrycko, Hryc, cerk. Grigorij), *Ihnatowicz* (< im. wsł. Ihnat, cerk. Ignatij), *Klimiuk* (< im. wsł. Klim, cerk. Klimientij), *Kuźmicz* (< im. wsł. Kuźma, cerk. Kosma), *Lewonik* (< im. wsł. Lewon, cerk. Leont, Leontij), *Mikitowicz* (< im. wsł. Mikita, cerk. Nikita), *Naumik* (< im. cerk. Naum), *Oksiuta* (< im. wsł. Oksiuta, cerk. Awksientij), *Oliszczenia* (< im. wsł. Oliszko, cerk. Jelisiej), *Panasik* (< im. wsł. Panas, cerk. Afanasij), *Prokopowicz* (< im. wsł. Prokop, cerk. Prokopij), *Sawicz* (< im. wsł. Sawa, cerk. Sawwa), *Semenko* (< im. ukr.

Semenko, Semen, cerk. Simieon), *Sierhiejow* (< im. wsł. Sierhiej, cerk. Siergij), *Supruniak* (< im. wsł. Suprun, cerk. Sofronij), *Sysycz* (< im. wsł. Sysa, cerk. Sisoj), *Trochimik* (< im. wsł. Trochim, cerk. Trofim), *Ułasowicz* (< im. brus., ukr. Ułas, cerk. Własij), *Wawruczuk* (< im. wsł. Wawruk, cerk. Ławrentij), *Weremczyk* (< im. ukr. Weremko, Weremej, cerk. Jeremija).

Pochodzenie antroponimów w dobitny sposób potwierdzają cechy fonetyczne. W zbiorze nazwisk określających mieszkańców wschodnich ziem Polski można wyodrębnić wiele wschodniosłowiańskich cech na poziomie fonetyki. Niektóre z nich zostały szczegółowo omówione przy charakterystyce imion i mogą być również odnoszone do nazwisk, dlatego w tym miejscu dokonam tylko pewnych uzupełnień.

W badanych nazwiskach, poza obecnością gardłowego [h] zamiast [g], samogłoski [ch] zamiast [f], przejściem nagłosowego [a] w [o], [je] w [o] itd., zachodzą inne procesy świadczące o ich związkach z językami wschodniosłowiańskimi, m.in.: pełnogłos, czyli wschodniosłowiańska realizacja prasłowiańskich grup [**tort*, **tolt*, **tert*, **telt*]: *Bereza*, *Gołodowicz*, zamiana samogłoski nosowej [a] ustną [u], np. *Zubik*, *Struk*, ikanie (cecha ukraińska): *Kit*, *Chmil*, *Pizsak*, twarda wymowa spółgłoski [r] (cecha białoruska i ukraińska): *Hrybko*, *Prychodeń*, *Hawrylik*, *Hryckiewicz*, *Sysycz*, akanie (cecha białoruska): *Kałbaska*, dziekanie i ciekanie (cecha białoruska): *Arciuchow*, *Cierech*, *Dziak*, *Dziemidyk*, *Haściniowicz*.

Świadectwem wschodniosłowiańskiej genezy pokaźnej grupy nazwisk są sufiksy użyte do ich formowania. Chodzi tu głównie o utożsamiane z antroponią białoruską i ukraińską formanty nazwiskotwórcze *-icz/-ewicz/-owicz*, *-ik/-yk/-czyk*, *-uk/-czuk*, *-ko* i in., tworzące struktury patronimiczne, które wyrażały preferowaną przez Słowian wschodnich wartość, tzn. uznawanie przez nich za najcenniejsze dobro przynależności do wspólnej rodziny i wspólnego przodka [Kaleta 1998, 30]. Formanty te łączono przede wszystkim z bazami imiennymi, ale nie zawsze wschodniosłowiańskimi, co doprowadziło do powstania niezwykle popularnych na omawianym terytorium hybryd, czyli jednostek antroponimicznych uwzględniających w swych strukturach elementy różnych języków [Citko 1999, Dacewicz 2006]. Przykładowo, rozpowszechniony we wschodniej Słowiańszczyźnie wykładnik formalny *-uk/-czuk* był tu często dodawany do polskich podstaw, np.: *Czyżuk*, *Grzesiuk*, *Maciejuk*, *Marczuk*, *Tkaczuk*. Podobnie sufiksy *-icz/-ewicz/-owicz*,

utrwalone jako wschodniosłowiańskie warianty prasłowiańskiego formantu **-itjo*, najczęściej poszerzonego o element dzierżawczy *-ov-*, *-ev-*, były łączone z bazami o polskiej proveniencji, np.: *Andrzejkowicz*, *Brodowicz*, *Filipowicz*, *Januszewicz*, *Łukaszewicz*.

Hybrydami ilustrującymi polsko-wschodniosłowiańskie interferencje językowe są także nazwiska z uznawanym za polski sufiksem *-ski/-cki*, przyłączanym do wschodniosłowiańskich baz apelatywnych lub imiennych, np. *Chodunowski* (< ap. ukr. Chodun – ‘ten, co dużo chodzi; piechur’), *Chomacki* (< im. cerk. Choma).

Nazwy geograficzne

Jak podkreśla Michał Kondratiuk [1995, 201], autor kilkudziesięciu opracowań poświęconych nazewnictwu geograficznemu wschodnich regionów przygranicznych Polski (głównie Białostoczczyzny), cennym materiałem onimicznym do badań nad wzajemnymi wpływami językowymi są toponimy ludowe – zarówno nazwy miejscowe (nazwy wsi, przysiółków, osad leśnych, kolonii), jak i terenowe (nazwy pól, łąk, lasów, dołów, wznieścień itd.), czyli jednostki nazewnictwa utrwalone w brzmieniu gwarowym. Jego zdaniem nazwy obiektów geograficznych w postaci oficjalnej urzędowej rzadziej kumulują cechy językowe stanowiące rezultat procesów interferencyjnych.

Nazwy geograficzne w wersji ludowej, funkcjonujące na określonym obszarze, z reguły bazują na miejscowych gwarach. I dlatego na omawianym pograniczu odnotowujemy obecność pokaźnego zbioru toponimów genetycznie wywodzących się z dialektów wschodniosłowiańskich, np. 1) wśród nazw terenowych: *Zajał’ouka*⁷ (łąka w powiecie sokólskim), *Jał’owo Bahn’o* (pastwisko w powiecie sokólskim), *Hrud’ok* (pole we wsi Waniewo w gminie Narew), *Hrud’y* (zarośla we wsi Bobrówka w gminie Jaświły), *D’ovhi Hrut* (pastwisko we wsi Pogreby w gminie Kleszczele), *Ser’edni Hrud* (pole we wsi Kojły w gminie Czyże), *Pat’apixa* (łąka we wsi Kumiałka w gminie Janów), *Ličvin’ixa* (pole we wsi Borki w gminie Gródek), *Koŭpač’yxa*

⁷ Egzemplifikacje nazw geograficznych w wersji ludowej wybrałam z kilkunastu artykułów M. Kondratiuka [2016, 418–768]. Przywołuję je w zapisie oryginalnym.

(droga we wsi Rudawka w gminie Janów); 2) wśród nazw miejscowych: *Hrutk'i* (przysiółek wsi Łuplanka Stara w gminie Michałowo), *Mińk'oŭka* (wieś w gminie Narewka w powiecie hajnowskim), *Pahar'elcy* (wieś w gminie Białowieża w powiecie hajnowskim), *Pr'ystaŭka* (wieś w byłym powiecie sokólskim), *Hr'abuveć* (miejscowość w dawnym województwie białostockim), *Bobr'ivka* (miejscowość w dawnym województwie białostockim), *Kruhl'anŭ* (wieś w gminie Kuźnica w powiecie sokólskim).

Wymienione wyżej dwa typy toponimów składają się ze wschodniosłowiańskich (białoruskich lub ukraińskich) pierwiastków, identyfikowanych na poziomie leksykalnym, fonetycznym, słowotwórczym, słowem – są nośnikami cech charakterystycznych dla tych języków. Można dodać, że wersje gwarowe w przypadku nazw terenowych istnieją przeważnie tylko w tradycji mówionej, nie są zapisane w urzędowych wykazach, a więc stanowią peryferyczną grupę wyrazów, znaną najczęściej mieszkańcom jednej lub kilku osad [Kondratiuk 1979, 122]. Nazwy miejscowe z kolei mają zazwyczaj ukształtowane formy, są ujęte normatywnie i prawnie w spisach urzędowych, na drogowskazach i w innych dokumentach, obok wschodniosłowiańskich postaci gwarowych, zaś notowane są w czysto polskich formach urzędowych, dostosowanych do polskiego systemu językowego [Kondratiuk 1993a, 131–133].

Do najczęstszych metod adaptowania gwarowych wschodniosłowiańskich wersji ojkonimów do polszczyzny należą m.in.: użycie polskiej spółgłoski zwartej dźwięcznej [g] zamiast szczelinowej, gardłowej [h], np. gwarowe *Bahńuk'i* > *Bagniuki*, *J'ahodniki* > *Jagodniki* (miejscowości w dawnym województwie białostockim), *Ryhał'oŭka* > *Rygałówka* (miejscowość w dawnym województwie suwalskim); zastępowanie wschodniosłowiańskich formantów *-ina*, *-szczyna* odpowiednikami polskimi *-izna*, *-szczyzna*, np. *Borsuk'ovina* > *Borsukowizna*, *G'orščyna* > *Gorszczyzna*, *Rutk'oŭščyna* > *Rutkowszczyzna* (miejscowości w dawnym województwie białostockim); substytucja końcówek fleksyjnych, np. *Butr'ymaŭcy* > *Butrymowce*, *Dav'idoŭci* > *Dawidowce*, *Kryv'aŭa* > *Krzywa* (miejscowości w dawnym województwie białostockim), *Hrusk'oje* > *Hruskie* (miejscowość w dawnym województwie suwalskim).

Jak sygnalizowałam wyżej, w urzędowych nazwach miejscowych wschodniego pasa przygranicznego Polski wschodniosłowiańskie cechy językowe pojawiają się w mniejszym natężeniu. Można je zilustrować za pomocą

następujących przykładów, np. *Sorocza Nóżka*⁸ (kolonia wsi Nowosady w gminie Hajnówka), *Hołowno* (wieś w powiecie parczewskim), *Kołodno* (wieś w byłym powiecie białostockim) – wschodniosłowiański pełnogłos (por. ap. wsł. soroka, gołowa, kołoda) zamiast polskiej metatezy bez wzdłużenia samogłoski (por. ap. pol. sroka, głowa, kłoda) w prasłowiańskich połączeniach **tort*, **tolt*, **tert*, **telt*, *Dubicze Cerkiwne* (wieś w powiecie hajnowskim), *Dubienka* (wieś w powiecie chełmskim), *Zubowszczyzna* (kolonia wsi Babiki w gminie Szudziałowo) – wschodniosłowiańska realizacja prasłowiańskiej samogłoski nosowej **a* (por. ap. pol. dąb, ząb), tzn. jej przejście w samogłoskę nosową *u* (por. ap. wsł. dub, zub), *Dołha* (wieś w powiecie bialskim), *Dołhobrody* (wieś w powiecie włodawskim) – realizacja wschodniosłowiańskiego szczelinowego, gardłowego [h] zamiast polskiego [g], *Oksiutycze* (wieś w powiecie siemiatyckim) – imię cerkiewne *Awksientij* w formie wschodniosłowiańskiej *Oksiuta* w podstawie ojkonimu.

W omawianym nazewnictwie geograficznym dostrzegamy też formacje hybrydalne polsko-białoruskie, polsko-ukraińskie, słowiańsko-bałtyckie⁹. Należy przypomnieć, że hybrydami w nazwach miejscowych i terenowych mogą być zarówno nazwy złożone z dwóch lub kilku członów, z których każdy pochodzi z innego języka, jak i nazwy proste, jeśli ich podstawa derywacyjna i formant toponimiczny wywodzą się z różnych języków, np. *Bond'arof Grął* (łąka we wsi Wólka Waniewska w gminie Łapy) < ap. brus., ukr. bondar ‘bednarz’, ap. pol. grąd ‘miejsce suche i wyniosłe wśród łąk błotnistych, ostrów między wodą’; *Vys'oki Hrut* (pole we wsi Bołtryki w gminie Michałowo) < ap. pol. wysoki, ap. wsł. hrud ‘twardość, wzniesienie, ograniczona przestrzeń; wysokie miejsce, wzniesienie’; *Jel'enixa* (wzgórze we wsi Długi Ług w gminie Korycin) < ap. pol. jeleń, sufix o proveniencji wschodniosłowiańskiej *-icha*, który tworzy przede wszystkim osobowe nazwy żeńskie od odpowiedników męskich, w innych językach słowiańskich pojawia się wyjątkowo albo jest całkiem nieznany.

⁸ Przykłady oficjalnych urzędowych nazw miejscowych (z terenu woj. lubelskiego i woj. podlaskiego) zaczerpnęłam ze spisów miejscowości dostępnych na stronach internetowych.

⁹ Słowiańsko-bałtyckie hybrydy w grupie toponimów, funkcjonujące na omawianym obszarze, są także świadectwem zachodzących tu procesów interferencyjnych. Jednostki te zostały szczegółowo opracowane przez M. Kondratiuka [2016, 550–698] w kilku obszernych artykułach.

Zakończenie

Przedstawiony tu problem wzajemnego oddziaływania na siebie języka polskiego i języków oraz gwar wschodniosłowiańskich w obrębie regionalnych nazw osobowych i geograficznych przybliży pewne aspekty zjawiska interferencji językowej, które przebiega na specyficznym terytorium, jakim jest polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze językowo-kulturowe. Badanie interferencji językowych na tego typu obszarze wymaga zastosowania swoich metod, uwzględniających niejednorodność etniczną, wyznaniową i językową dawnych osadników oraz historię terenu. Te wszystkie uwarunkowania decydują o ostatecznym kształcie funkcjonujących tu antroponimów i toponimów, które w szerokim zakresie ujawniają interferencje językowe, przede wszystkim polsko-wschodniosłowiańskie, dotyczące płaszczyzny fonetycznej, morfologicznej, leksykalnej. W zbiorze badanych jednostek onimicznych odnotowujemy także pokazną liczbę formacji hybrydalnych (chyba najwyrazistszych przykładów procesów interferencyjnych), które w jednej nazwie własnej łączą cechy językowe i wzorce nominacyjne różnych języków.

Literatura

- Abramowicz Z., 1999, *Imiona szlacheckie na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu w XVI wieku*, [w:] *Nazewnictwo pogranicza Polski*, red. A. Belchnerowska, J. Ignatowicz-Skowrońska, Szczecin, s. 7–23.
- Abramowicz Z., 2004, *Języki liturgiczne a rozwój narodowych systemów onimicznych Słowian*, [w:] *Bizancjum – prawosławie – romantyzm*, red. J. Ławski, K. Korotkich, Białystok, s. 157–166.
- Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., 1997–1998, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.)*, t. I–II, Białystok.
- Bubak J., 1986, *Kształtowanie się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków.
- Citko L., 1999, *Formacje hybrydalne w antroponimii polsko-białorusko-litewskiego pogranicza XVI wieku*, [w:] *Nazewnictwo pogranicza Polski*, red. A. Belchnerowska, J. Ignatowicz-Skowrońska, Szczecin, s. 43–49.
- Dacewicz L., 2006, *Hybrydyzacja nazewnictwa mniejszości narodowych jako zjawisko typowe na pograniczach etniczno-kulturowych*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 357–362.

- Dacewicz L., 2014, *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Białystok.
- Kaleta Z., 1998, *Nazwisko w kulturze Słowian*, „Język Polski”, t. LXXVII 1–2, s. 29–38.
- Kojder M., 2019, *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810)*, Lublin.
- Kondratiuk M., 1979, *Nazwy miejscowe i terenowe od apelatywów geograficznych grąd, hrud na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XII, s. 121–131.
- Kondratiuk M., 1984, *Zapomniane bałtyckie nazwy osad na obszarze między rzeką Biebrzą a Narwią*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XVI, s. 165–175.
- Kondratiuk M., 1993a, *Elementy białoruskie i ukraińskie w ojkonimii polsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica”, nr 27, s. 129–137.
- Kondratiuk M., 1993b, *Problemy badania wpływów gwar litewskich na słowiańską antroponimię regionu białostockiego*, „Lietuvių kalbotyros klausimai”, t. XXX, *Periferinės lietuvių kalbos tarmės*, s. 74–81.
- Kondratiuk M., 1995, *O metodologii badań onomastycznych na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim i słowiańsko-bałtyckim*, [w:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, red. M. Kondratiuk, s. 195–203.
- Kondratiuk M., 2000, *Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XXV, s. 123–150.
- Kondratiuk M., 2010, *O kilku powszechnych na Białostocczyźnie nazwiskach pochodzenia litewskiego*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. X, s. 117–125.
- Kondratiuk M., 2016, *Nazwy geograficzne i osobowe Białostocczyzny*, red. A. Fili-nowicz, Białystok.
- Magda-Czekaj M., 2011, *Wybrane typy słowotwórcze nazwisk okresu średniopolskiego w ujęciu historyczno-społecznym*, Kraków.
- Malec M., 1993, *Imiona genetycznie łacińskie w chrześcijańskiej antroponimii staropolskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica”, t. 27, s. 157–164.
- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków.
- Mordań M., 2019, *Chrześcijańskie dziedzictwo imiennicze utrwalone w nazwiskach mieszkańców Bielska Podlaskiego, Hajnówki i Siemiatycz*, Białystok.
- Mossakowska B., 1993, *Nazwiska mieszkańców Komornictwa Olsztyńskiego*, Gdańsk.

- Pelcowa H., 2019, *Pogranicze językowe i kulturowe polsko-wschodniosłowiańskie w obliczu tendencji globalizacyjnych (na materiale gwar Lubelszczyzny)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. LXVII, s. 263–275.
- Sieradzki A., 2013, *Poznańskie derywaty nazwiskowe XVI–XVIII wieku*, Poznań.
- Wolnicz-Pawłowska E., 1998, *Wprowadzenie*, [w:] *Encyklopedia. Polskie nazwy własne*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa-Kraków, s. 397–399.
- Złotkowski P., 2017, *Antroponimia historyczna mieszczan i chłopów Brańska i okolic w ujęciu statycznym i dynamicznym*, Lublin.

MANIFESTATIONS OF LINGUISTIC INTERFERENCE
IN THE ANTHROPONYMS AND TOPONYMS
OF THE POLISH-EAST SLAVONIC BORDERLAND

ABSTRACT

Keywords: Polish-East Slavonic borderland, linguistic interference, onomastics, personal names, geographical names

This article addresses the phenomenon of linguistic interference between Slavonic languages in the Polish-East Slavonic borderland, where Polish came in contact with the local Belarusian language in the northern part of the region and with Ukrainian in the southern part. The issue of language interaction was examined on the basis of onymic material, including personal and geographical names found in the region.

The study has demonstrated that the anthroponyms and toponyms found in this region exhibit a considerable degree of linguistic interference, predominantly of Polish-East Slavonic origin, at the phonetic, morphological and lexical levels. Additionally, the names under examination include a notable number of hybrid forms, which represent the most pronounced manifestation of interference. These forms combine linguistic features and nominative patterns drawn from diverse languages within a single proper name.